

Een krijger is een geveer, een geveer is een schenker

Enkele kanttekeningen bij Sloterdijks Woede en tijd

0. Biograven

Toen ik voor het eerst kennismaatte met Freud, zo'n kleine 40 jaar geleden, werd zijn werk in één adem genoemd met dat van gelijkgestemde tijdgenoten: Carl Jung en Alfred Adler. Jung dook onder in het collectieve bewustzijn, doorkruiste alle culturen en tijden op zoek naar archetypische ervaringen, vaak met pseudo-mystieke kwaliteit. Freud voerde me de wonderlijke binnenwereld van individuen binnen door hun gestoorde gedrag te verklaren vanuit traumatische kinderervaringen. Zijn exclusieve verklaringsprincipe was lange tijd de Eros. Op de een of andere manier was ik echter meer geporteerd van Adlers theorie van minder- en meerderwaardigheidscomplexen. Deze kwam tegemoet aan mijn proletarische woede en mijn immense behoefte aan erkenning. Adler appelleerde aan heel andere gevoelens dan Freud. Hoe verleidelijk Freuds inblikje in mijn libidineuze driftleven ook was, hoeveel lust winst het lezen van zijn analyses ook bood, Adlers inzichten in gekrenkte trots, ongebreidelde ambitie, miskende mogelijkheden, maar vooral in de productieve kracht van wrok, wrevel en wraaklust sloten nagenoeg naadloos aan bij mijn puberale energie. Mijn wankele inborst hunkerde meer naar erkenning dan naar liefde. Niet de Eros maar de thymos, het wonderlijke orgaan in onze borst dat ons volgens de Grieken verbindt met de goden, was mijn drijfveer. Hoewel totaal verschillend worden *eros* en *thymos* beide gezien als aandriften waarop de mens weinig greep heeft. Alleen via zijn ratio is hij in staat ze weg te redeneren, dat wil zeggen vooraf of achteraf met woorden te dempen. Proletarische trots en puberale overmoed werden toentertijd gekanaliseerd door sportactiviteiten die nog steeds grote groepen van misdeelde en miskende jongeren aantrekt: sommigen boksen maar een veelvoud doet aan judo en karate.

Martial arts kanaliseerde de wraaklustige energieën en tilde de ervaren miskening productief naar een hoger niveau. Trots en wraaklust werden productief in een zelfdisciplinerende verinnerlijking, die ik vele jaren later met Foucault subjectiviteit zou gaan noemen. Ik begreep toen nog niet veel van wat er met me gebeurde en had zeker nog niet door dat een krijger voor alles een geveer is. Het inzicht dat een krijger een schenker is, heb ik decennia lang slecht op de meest voor de hand liggende manier gepraktiseerd.

Een kleine drie jaar later deed Nietzsche het licht aan op deze duistere dwaalweg. Aan de hand van Zarathustra zag ik hoe productief ressentiment in de loop van de westerse geschiedenis was geworden. De ascetische zelfkwekking, volgens Freud het effect van een traumatische breuk in het zelfbeeld, van een masochistische poging *Eros* met *Thanatos*, de later ingevoerde doodsdrift, te verzoenen, had de mens op allerlei gebieden van de cultuur tot grote prestaties aangezet. Verdringing en sublimatie vormden de basisprincipes in zijn systeem dat echter in laatste instantie door gebrek en angst werd gemotoriseerd. Nietzsches cultuurkritiek was onverbiddelijk: ook al was het ressentiment in zijn jezuïtische vorm uiterst productief gebleken, Nietzsche profeteerde uiteindelijk een *Umwertung aller Werte*. De urgentie van deze *Umwertung* werd mij in die tijd op twee manieren duidelijk gemaakt: door de tanks die Praag binnentrokken om de Praagse Lente in de kiem te smoren en door de schipbreuk van de Torey Canyon, een olietanker die op de Bretonse rotskust kapotsloeg en een voor die tijd ongekennde milieuramp veroorzaakte. Marx en milieu.

Daarna kwam de filosofie in haar verpletterende gewichtigheid over me heen. Na Freud, Marx en Wittgenstein vooral franse differentiedenkers als Foucault, Deleuze, Derrida, Kristeva, Irigaray en Lyotard, maar ook Bataille, Lacan en Baudrillard. Alle richtten ze hun pijlen op Freuds focus: het gebrek. Ik stuitte in hun nagenoeg onleesbare teksten naast Marx, Freud en Nietzsche – de meesters van het wantrouwen zoals Paul Ricoeur ze ooit noemde - keer op keer weer op een ander imposant obstakel: de filosoof van de erkenning, de denker van het door

avantgarde kunstenaars verfoeide burgerdom en de voorvechter van de statige middelmatigheid: Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Dat de ‘dood van god’ voor het eerst door hem was afgekondigd - evenals het einde van de kunst en de geschiedenis - dat zijn scherpe blik even subtiel als megalomaan het wezen van de wereldgeschiedenis en zichzelf daarin reflecterende mens doorvorste, werd mij gaandeweg duidelijk en deed mij begrijpen dat Hegel nog flink wat in petto had voor de komende tijden.

De grote revival van Hegels gedachtegoed – of beter: van dat van een van zijn erfgenamen Alexandre Kojève – vindt plaats aan het begin van de jaren negentig. Even na de val van de muur en vóór de inval van de geallieerde westerse legers in Irak verschijnt Francis Fukuyama’s inmiddels fameuze boek: *Het einde van de geschiedenis en de laatste mens*. Hegel en Nietzsche ineen. De cruciale notie in Fukuyama’s boek is: erkenning, recognition, Anerkennung. (33) Fukuyama herwaardeert de thymotische grondslag van de menselijke conditie en kondigt en passant de ultieme overwinning van de door neoliberalisme geschraagde parlementaire democratie af.

Het is in diezelfde periode dat Peter Sloterdijk zijn grote sferenproject in de steigers zet. Ik herinner mij een ontmoeting met hem in 1994. Mijn collega Awee Prins en ik hadden hem afgehaald van Schiphol. Hij zou in een onze cyclus over de relatie tussen kunst en filosofie spreken in Museum Boijmans van Beuningen. Uitgangspunt was zijn voorgaande werk, en dan vooral het in 1989 gepubliceerde Eurotaoïsme waarin onze automobiele menselijke conditie centraal staat en een westers taoïsme bepleit wordt om ‘de laatste mens’ op zijn weg naar een nieuwe tijd, een tussentijd, bij te staan.

Ik herinner me niet zoveel meer van onze ontmoeting, hoewel deze 24 uur bestreek en vele gesprekken besloeg. Slechts een ding is me bijgebleven: ik begreep bij god niet waar ie het over had. Hij gebruikte termen als psycho akoestiek, megalopsychia en immuumsysteem. Ze kwamen als donderslagen bij heldere hemel. We hadden op dat moment geen enkel idee waarover hij het had. Na 2945 pagina’s *Sferen* en *Het Kristalpaleis* als toetje (283) weten we inmiddels wat er toen gaande was: Sloterdijk probeerde een filosofie van de relatie te ontwerpen die de hele westerse cultuurgeschiedenis en filosofie bestreek.

1. Woede en Tijd

En dan publiceert Peter Sloterdijk in 2006 weer een boek: *Zorn und Zeit*. Met Plato, stelt Sloterdijk, begint “de uitdrijving van de grote woede uit de cultuur” (20). De manische psyche neemt afstand van haar ‘mènische’ beginfase. De woede, zo euforisch bezongen door Homerus aan het begin van de Ilias, een woede die gestalte krijgt in Brad Pitt alias Achilles, dezelfde Brad Pitt die het postmoderne krijgerdom in de immens populaire film uit *The Fight Club* nieuw leven heeft ingeblazen, deze woede gaat vanaf dat moment ondergronds. En dan maakt Der Peter weer een van zijn meesterlijke moves: hij herneemt de thematiek van de woede vanuit een actuele problematiek door deze tot het brandpunt van het hedendaagse calculerende burgerschap en het bancaire risicomangement te maken: na sociaal, cultureel en sportief kapitaal worden nu ook woede en wraak kapitaalsvormen. Zodra woede een collectieve vorm aanneemt kan deze opgeslagen en geïnvesteerd worden. De paradox van de revolutionaire politiek is dan: “...een maat voor iets vinden wat van nature de weg naar het mateloze volgt”(230).

Sloterdijk herhaalt nog een keer zijn unieke truc: een herlezing van onze cultuur met een hedendaagse blik om niet alleen de reikwijdte van het denken vanuit de actualiteit te peilen, maar ook de betrekkelijkheid van iedere tijdsgebonden conceptualiteit aan te geven. Plaatst hij in *Sferen* het fenomeen ‘globalisering’ in een breder perspectief – onze hedendaagse prechristelijke astronomen en mathematici en de nautische extases van de koloniserende

ontdekkingsreizigers – in *Woede en Tijd* doorloopt hij opnieuw in hegeliaanse walstempo onze cultuurpolitieke geschiedenis, maar nu vanuit het woede en wraakperspectief. Hegels formele ontologie blijft een even onvermijdelijk als dankbaar, hyperbolisch instrumentarium. Overdrijving en ontplooiing zijn Sloterdijk op het lijf geschreven.

De thymos, stelt Plato, brengt de mens in stelling tegen zichzelf. Heftige zelfafkeuring en door woede gekleurd zelfverwijt maakt het mogelijk dat de mens zichzelf kapittelt. Aristoteles formuleerde de gulden middenweg: niet langer in staat zich aan de goddelijke *menis* over te geven realiseert de krijger tussen lafheid en overmoedigheid door zijn wezen. Alles draait uiteindelijk om proportionaliteit. Het midden uit Sferen keert weer terug als hij schrijft over de ‘woedeversplintering in de tijd van het midden’. “Wie zijn woede wil onthouden, moet haar in haatconservenblikken bewaren”(76/77) Haat biedt concepten, trajecten en projecten aan de overtollige energie van de woede. Door de uitgifte van overtollige energie, door deze verspilling wordt de krijger een geveer. De meest radicale geste maken suicide bombers – shuhada – die zichzelf als toegift geven om iedere tegen gift te neutraliseren. Er is geen deal meer mogelijk. Zo wordt de woede in haatprojecten overgedragen aan een volgende generatie en beginnen zich de contouren van een nieuwe haateconomie af te tekenen. Woede wordt als waarde geaccumuleerd en als affectief kapitaal in de toekomst geïnvesteerd. Linkse partijen zijn vanuit deze optiek louter woedebanken.

Wat zijn deze affecten? Trots, moed, kordaatheid, geldingsdrang, verlangen naar gerechtigheid, gevoel voor waardigheid en eer, verontwaardiging, dit alles vormen strijdbaar wrekende energieën die zich verdichten tot trotsensembles, ambitiecentra, ambitie agent-schappen, interthymotische wrijvingen, haatconservenblikken. Zo dienen zich in de loop van de westerse geschiedenissen achtereenvolgens aan:

- 1) de toornige god initieert een metafysische wraakbank in het ressentimentele christendom
- 2) de van oorsprong Griekse thymotische revolutie krijgt zijn laatste uitdrukking in de communistische wereldwoedebank
- 3) de meest recente inzameling in de vorm van een extremistisch jihadisme

3. Nieuwe woede banken?

Kan de politieke Islam het stokje van het wereldcommunisme overnemen? Er zijn drie overeenkomsten: 1) dezelfde missiedynamiek, 2) een grandioos-theatraal wereldbeeld gebaseerd op een strikt wij/zij denken en 3) een demografische dynamiek die het van een immense recruteringspotentieel voorziet. Toch ziet Sloterdijk voor het nijldige subproletariaat van gekrenkte moslims geen toekomst weggelegd. Een groot deel zal zich naar binnen keren en elkaar bestrijden zoals in de 10 jarig oorlog tussen Iran en Irak of recentelijk in religieus opzicht de strijd tussen soennieten en shiïeten in Irak en in politiek opzicht die tussen Hamas en Al Fatah.

Voor Sloterdijk is de derde golf van woedearrangementen die het islamisme begeestert, stieriel. De opstanden in de Franse voorsteden mogen dan ogenschijnlijk getuigen van georganiseerd verzet, de mediacultuur is wellicht de enige bindende factor. De grote groepen allochtone en autochtone jongeren die hun woede in lokale vormen van verzet en geweld omzetten worden mimetisch-mediologisch gemotiveerd: de massamedia en nieuwe media leiden tot nabootsing en simulatie. Wat betreft de meest radicale elementen daarbinnen is het niet mogelijk om de driftcultuur van al diegenen van intense haatgevoelens vervuld zijn door voldoende positieve impulsen om te keren. Jihadisten blijken minder neurotisch dan de gemiddelde Amerikaan. Zij hebben minder last van persoonlijke haatgevoelens. Haat is meer een code dan een besmettelijk gevoel. Vandaar dat er een politiek antwoord is vereist.

Dat de islamistische woede zich niet kan samenballen tot een nieuwe woedebank is aan een viertal tendensen te wijten: 1) het vertoog van de globalisering levert geen nieuw organon op;

de *war on terror* vormt daarop geen uitzonderling; 2) er is geen ruimte voor varianten van het fundamentalistische denken; 3) de verandering van verzamelmethode en organiserende mythen: er zijn geen richtinggevende scenario's die de woedepotentiële een plaats in de wereldgeschiedenis geven; 4) er heerst een primaat van de erotiek in plaats van de thymotiek: bemin het bezit van uw buurman als was het het uwe.

De Jihadistische haat kan zich in een westerse variant verdiepen tot een misantropie – haat jegens mensen – of zelfs een misokosmie – haat jegens de wereld – of misontie – haat jegens alles wat bestaat. Eenmaal op dit niveau van diffuus-universele weerzin aanbeland kan haat niet meer verzameld, geïnvesteerd en gericht worden. Individuen zijn dan afgezakt naar “een sub-thymotisch niveau, waarop elk gevoel van eigenwaarde en elk ambitie verdwijnt”(277). Misschien is dit vergelijkbaar met de diepe verveling waar mijn collega Awee Prins recentelijk een bestsellend boek aan heeft gewijd: *Uit verveling*. Radicale versuffing verzet zich tegen elke vormgeving of cultivering.

Voor alles is er sprake van een ontbreken van een mondiaal perspectief. Zelfs de negatieve utopie van een milieuramp op wereldschaal voldoet niet aan de eis om de huidige multi-egoïstische situatie te transformeren via de woedebanken. Er is geen convergerend perspectief. Het 20^e eeuwse universalisme met zijn christologische boventonen heeft de werkelijke inzet van dergelijke projecten gemaskeerd: de organisatie van het potentieel van onderaf.

4. Principe van de overvloed

Maar wat betekenen deze thymotologische overwegingen dan concreet? Hoe krijgshaftig mogen we weer worden in de komende eeuw? Zijn we niet krijgshaftig genoeg in Irak en Afghanistan, waar menig soldateske adolescent denkt dat ie in een virtuele wargame verzeild is geraakt? Wat betekent dit alles in een risicosamenleving met een claimcultuur waarin het slachtofferschap - het miserabilisme, zegt Sloterdijk - steeds lucratiever wordt. Een claimcultuur waarin de letseladvocatuur het afgelopen decennium exponentieel is gegroeid en iedere strafrechtelijke bewijsvoering overgeheveld wordt naar het civiele recht waar met minder bewijslast de rekening alsnog kan worden vereffend? Gegeven deze verschuiving wordt morele schuld en ethisch-politieke verantwoording inmiddels begrepen als civielrechtelijke, assurantief afgedekte aansprakelijkheid.

Woede en Tijd eindigt - evenals *Sferen* - met een indicatie in de Nietzscheaanse terminologie van een *Umwertung aller Werte*: Sloterdijk herdefinieert Ernst Blochs *Prinzip der Hoffnung* als het Prinzip der *Überfluß*. Overvloed – hier vinden we flink wat verwijzingen naar de nogal onconventionele economische inzichten van Georges Bataille die later door Jacques Derrida verder zijn uitgewerkt – is wat ons drijft en wat ons omringt, ook al hebben we dit altijd in termen van tekorten geïnterpreteerd. Onder de titel ‘Aan gene zijde van het ressentiment’ probeert Sloterdijk de negativiteit van dit tekort achter zich te laten. “De zonnige blik op het leven is eigenlijk een altijd openstaande mogelijkheid. Het is de stemming van de Grote Middag, van de Grote Oogst”. Dat Sloterdijk vooral naar digitale datastromen en zonne-energie verwijst, duidt er al op dat hij niet van plan is mee te huilen van de consuminder hype. In die zin sluit hij zich aan bij ondernemers als Braungart en McDonough wier ‘cradle to cradle’ concept de wereld lijkt te veroveren. Zo lijken Marx, milieu en Money samen te komen in Sloterdijks principe van de overvloed. Natuurlijk valt ook te denken aan Al Gore, die zojuist een halve Nobelprijs voor zijn inspanningen voor een beter milieu heeft gekregen. En als we aan Al Gore denken schiet ons onmiddellijk die andere naam te binnen: Bill Clinton. Ook de oproep van deze Amerikaanse liberal om de CO² uitstoot terug te dringen gaat gepaard met lucratieve publicaties. Zijn laatste boek heet: *Giving*, Geven. Iedere krijger is een schenker.

Dat zal allemaal niet zo makkelijk gaan. Maar, stelt Sloterdijk aan het eind van zijn boek, oefening baart kunst. En hij is zich bewust van de haast volkspedagogische taak die hier ligt. Emancipatie houdt onder de huidige omstandigheden een combi van educatie en participatie in. Daarin zal meer dan de begeertecultuur de ambitiecultuur, meer dan de *eros* de *thymos* een

focus zijn: “Maar ze (de psycho analyse, HO) is nooit op het idee gekomen om een soortgelijk onderwijstraject te ontwikkelen voor het produceren van een trotse volwassene, de strijder en de ambitieuze persoonlijkheid. Het woord ‘trots’ is voor psychoanalytici meestal slechts een hol begrip in het lexicon van de neuroticus”(23)

En hiermee sluit Peter Sloterdijk naadloos aan bij het hedendaagse jargon van urbanisten, beleidsmakers en gebiedsontwikkelaars, die ter versterking van de sociale cohesie termen de mond vol hebben van termen van ambitie en trots. Als deze affectcontainers echter losgezongen blijven van daadwerkelijke interesse en niet gefundeerd zijn in zelfrespect dragen zij slechts bij aan een illusoir hyperindividualisme dat in de bovenstaande context niet anders begrepen kan worden als een figuur van het aloude ressentiment.